

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ AUDİTORLAR PALATASI



Auditorların “Öz müştərini tanı” və müştəri qəbulu siyasətinin formalaşdırılmasına dair METODİK GÖSTƏRİŞ

(Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası Şurasının
2017-ci il 25 avqust tarixli 289/3 nömrəli qərarı ilə bəyənilmişdir)

BAKI – 2017

MÜNDƏRİCAT

1. Ümumi müddəalar.....	3
2. Auditorların “Öz müştərini tanı” siyasətinin formalaşdırılmasının əsas prinsipləri.....	3
3. “Öz müştərini tanı” siyasətinin əsas vəzifələri.....	4
4. Auditin planlaşdırılmasında “Öz müştərini tanı” siyasətinin tətbiqi prosedurları.....	4
5. Müqavilə bağlandıqdan sonra “Öz müştərini tanı” siyasətinin reallaşdırılması prosedurları.....	5
6. “Öz müştərini tanı” üzrə sənədləşdirmə prosedurları.....	17
7. İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	18

1. Ümumi müddəalar

Bu metodik göstəriş "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair 2017 – 2019-cu illər üçün Milli Fəaliyyət Planı"nın 5.4 "PL/TM qarşı mübarizə sahəsində qanunvericiliyin monitorinq subyekti tərəfindən effektiv tətbiqinə nail olunması bəndinin "Monitorinq subyektinə" "Öz müştərini tanı", o cümlədən müştəri qəbulu siyasətinin formalaşdırılması üzrə metodiki dəstəyin təmin edilməsi" qiymətləndirmə indikatoru və Auditorlar Palatasının 2017-ci il üzrə iş planının 3.9.7 bəndinə "müvafiq olaraq hazırlanmışdır.

Bu metodiki göstərişin məqsədi audit təşkilatlarının öz fəaliyyətlərini mövcud qanunvericiliyə, qaydalara, peşə prinsip və prosedurlarına uyğun həyata keçirmələrinə nail olmaqdır.

2. Auditorların "Öz müştərini tanı" siyasətinin formalaşdırılmasının əsas prinsipləri

Beynəlxalq təcrübədə PL/TM qarşı mübarizə əsasən aşağıda göstərilən altı prinsipə uyğun olaraq təşkil edirlər:

1. PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə qanunvericiliyin icrasına və PL/TM üzrə əməliyyatın həyata keçirilməsinə məsul şəxs (compliance officer) təyin edilməsi;
2. "Öz müştərini tanı" konsepsiyasının (KYC) işlənilib həyata keçirilməsi;
3. Şübhəli əməliyyatlar barədə hesabatlığın və məlumatlandırmanın təşkili;
4. PL/TM-ə qarşı mübarizənin həyata keçirilməsi üzrə əməkdaşların hazırlanması;
5. Qeyri-qanuni əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olan şəxslər barədə məlumatların toplanması, qeydiyyatı və yenilənməsi;
6. Maliyyə sanksiyalarının monitorinqinin təşkili.

Bu prinsiplər sırasında digər müvafiq sahələrdə olduğu kimi auditdə də "Öz müştərini tanı" siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hələ 1998-ci ildə bank nəzarətinə dair Bazel Komitəsi "Öz müştərini tanı" konsepsiyasını işləyib hazırlamışdır. 11 sentyabr hadisələrindən sonra Bazel Komitəsi 2011-ci ilin sentyabrında müştərinin şəxsiyyətinin öyrənilməsi üzrə tələblərə əlavələr etmiş və nəinki hər müştərinin öyrənilməsini, hətta onların bank hesablarının hərəkətinə nəzarəti, şübhəli əməliyyatların aşkar edilməsini və izlənilməsini məqsədmüvafiq hesab etmişdir.

Başqa sözlə, "Öz müştərini tanı" siyasəti təkcə müştərilərin özlərinin öyrənilməsini yox, eyni zamanda onların bizneslərinin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsini və həyata keçirilən əməliyyatların xüsusiyyətlərini təhlil etməyi tələb edir.

Avropa İttifaqı çərçivəsində Maliyyə tənzimlənməsi orqanları PL/TM-ə qarşı mübarizə üzrə 2 xüsusi direktiv qəbul etmişdir.

I direktiv – "First eu directive" FATF-ın yuxarıda göstərilən prinsiplərinə əsaslanmaqla ilk növbədə maliyyə institutlarına şamil edilir;

II direktiv – "Second eu directive" I aktın müddələrinin maliyyə sahəsi çərçivəsindən daha geniş sahədə tətbiqini nəzərdə tutur və aşağıda göstərilən qruplar üçün də onların həyata keçirilməsini zəruri sayır:

- Mühasibat və audit firmaları, hüquq və vəkillik idarələri;
- Daşınmaz əmlakın satışı üzrə agentlər;
- Kazino və auksionlar;
- Bahalı məhsulun satışı üzrə dillerlər.

Avropa Birliyinin 2015/849 nömrəli "Yuyulmaya qarşı" 4-cü direktivində (14-cü maddə) göstərilir ki, üzv ölkələr tələb etməlidirlər ki, müştərinin və benefisar sahibkarın şəxsiyyəti onlarla işgüzar əlaqələr qurulana və ya əqdlər (müqavilə) yerinə yetirilənə qədər həyata keçirilsin.

Eyni zamanda bu qaydadan kənarlaşmaya yalnız o halda yol verilir ki, PL/TM üzrə risklərin səviyyəsi kiçik olsun və ya biznesin normal aparılması prosesinin kəsilməsi məqsədmüvafiq hesab edilməsin. Belə hallarda “Öz müştərini tanı” üzrə prosedurlar ən gec sazışdan sonra başa çatdırılmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, “Öz müştərini tanı” üzrə prosedurlar yalnız yeni müştərilər üçün deyil, mövcud müştərilərin fəaliyyət şəraitində dəyişikliklər baş verdiyi hallarda da həyata keçirilir. Eyni zamanda işgüzar əlaqələr və ya əqdlər üzrə risk dərəcələri yüksək olmayan müştərilər üçün sadələşdirilmiş müştəri yoxlaması proseduru həyata keçirilə bilər.

3. “Öz müştərini tanı” siyasətinin əsas vəzifələri

“Öz müştərini tanı” siyasətinin əsas vəzifəsinə aşağıdakılar daxildir:

- “Öz müştərini tanı” siyasəti auditor təşkilatına fəaliyyətini mövcud qanunvericiliyə, qaydalara, peşə prinsip və prosedurlarına uyğun həyata keçirilməsi ehtimalını artırır;
- “Öz müştərini tanı” siyasəti imkan verir ki, auditor təşkilatı müştərilərinin qanuna zidd hərəkətlərinin qurbanına çevrilməsi ehtimalını azaltsın;
- “Öz müştərini tanı” siyasəti auditor təşkilatlarına özünün nümunəvi sifarişçiləri ilə münasibətlərinə mənfi təsir göstərməməlidir.

4. Auditin planlaşdırılmasında “Öz müştərini tanı” siyasətinin tətbiqi prosedurları

Auditdə “Öz müştərini tanı” siyasətinin tətbiqi auditin planlaşdırılması mərhələsindən başlanılmalıdır.

Auditin ümumi planı işlənib hazırlanarkən əsas diqqət yetirilməli məqamlardan biri auditin aparılacaq subyektin fəaliyyətinə dair məlumatın əldə edilməsidir. Auditor təsərrüfat subyektinin auditini aparmaq üçün sifarişçinin fəaliyyəti barədə subyektə baş verən hadisələri, həyata keçirilən əməliyyatları və iş metodlarının düzgün müəyyənləşdirməyə imkan verən həcmdə məlumatlar və biliklər əldə etməlidir.

Bu, təsərrüfat subyektlərində hesabatlılığa, auditin planlaşdırılmasına, aparılmasına və audit rəyinin formalaşmasına bir başa təsir edən amillərdir. Bu istiqamət “200” sayılı BAS-da öz əksini tapmışdır.

“Müstəqil auditorun ümumi məqsədləri və auditin Beynəlxalq Audit Standartlarına uyğun aparılması” adlı 200 sayılı BAS-da göstəriləyi kimi auditin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi zamanı, habelə müəyyən olunmuş təhriflərin auditə və mövcud olduqda, təshih edilməmiş təhriflərin maliyyə hesabatlarına təsirini qiymətləndirərkən auditor tərəfindən əhəmiyyətlik konsepsiyası tətbiq edilir. **(səh. 118-119)**

200 sayılı BAS-ın yeddinci bəndində göstəriləyi kimi, auditor auditin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi gedişində peşəkar mühakimə yürütməli və peşəkar inamsızlığını saxlamalı, habelə digər amillər arasında:

- *İstər dələduzluq, istərsə də səhv nəticəsində baş vermiş əhəmiyyətli təhriflər riskini müəssisənin və onun mühitinin, o cümlədən müəssisənin daxili nəzarət sisteminin dərk edilməsi əsasında müəyyən edərək qiymətləndirməlidir.*
- *Qiymətləndirilmiş risklərə qarşı müvafiq cavab tədbirləri hazırlayıb həyata keçirməklə, əhəmiyyətli təhriflərin mövcud olması və ya olmaması barədə yetərli münasib audit sübutları əldə etməlidir.*

“Maliyyə hesabatlarının auditinin planlaşdırılması” adlı 300 sayılı BAS-da planlaşdırmanın rolu və müddəti həmin BAS-ın “Praktik tətbiqi və digər izahedici materiallar” bölməsində aşağıdakı kimi verilmişdir: (səh.385)

A1. Fəaliyyətlərin planlaşdırılmasının xarakteri və həcmi müəssisənin ölçüsü və mürəkkəbliyinə, tapşırıq qrupunun əsas üzvlərinin müəssisədə qazandıqları əvvəlki iş təcrübəsinə və audit tapşırığı şəraitlərində baş verən dəyişikliklərə görə dəyişməlidir.

A2. Planlaşdırma auditin ayrıca bir mərhələsi deyildir, əksinə, bu, daha çox davamlı və təkrarlanan proses olub, çox vaxt əvvəlki auditin başa çatmasından dərhal sonra (və ya onunla əlaqədar olaraq) başlayıb, cari audit tapşırığı başa çatana qədər davam edir. Məsələn, planlaşdırmaya, əhəmiyyətli təhriflər riskinin auditor tərəfindən müəyyən edilərək qiymətləndirilməsinə qədər, aşağıdakı məsələlərin nəzərdən keçirilməsi zərurəti daxildir:

- Analitik prosedurların riski qiymətləndirmə prosedurları kimi tətbiq olunması.
- Müəssisəyə tətbiq olunan hüquqi-normativ prinsiplərə və bu müəssisənin həmin prinsiplərə necə riayət etməsinə dair ümumi təsəvvürün əldə edilməsi.
- Əhəmiyyətliliyin müəyyən edilməsi.
- Ekspertlərin cəlb olunması.
- Digər riski qiymətləndirmə prosedurlarının yerinə yetirilməsi.

A3. Audit tapşırığının yerinə yetirilməsini sürətləndirmək və idarə olunmasını asanlaşdırmaq (məsələn, planlaşdırılmış bəzi audit prosedurlarını müəssisənin işçi heyətinin işi ilə əlaqələndirmək) məqsədilə auditor planlaşdırmanın elementlərini müəssisənin rəhbərliyi ilə müzakirə etmək qərarına gələ bilər. Bu müzakirələrin tez-tez baş verməsinə baxmayaraq, ümumi audit strategiyası və audit planı auditorun məsuliyyəti olaraq qalır. Ümumi audit strategiyası və ya audit planına daxil edilmiş məsələləri müzakirə edərkən, auditin səmərəliliyinə xələl gətirməmək üçün ehtiyatlı davranmaq tələb olunur. Məsələn, ətraflı audit prosedurlarının xarakteri və müddətinin rəhbərliklə müzakirə edilməsi audit prosedurlarının daha çox proqnozlaşdırıla bilən olması ilə əlaqədar auditin səmərəliliyinə xələl gətirə bilər.

“Öz müştərini tanı” siyasətinin reallaşdırılması üçün auditin planlaşdırılması mərhələsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən istər dələduzluq, istərsə də səhv nəticəsində baş vermiş əhəmiyyətli təhriflər riskini müəssisənin daxili nəzarət sistemi müəyyən edərək qiymətləndirməlidir.

Sifarişçi haqqında məlumatların əldə edilməsi və onun fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, audit riskinin qiymətləndirilməsi və idarəedilməsi audit prosedurlarının həcmindən və auditin aparılma müddətinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir.

“Öz müştərini tanı” siyasəti baxımından çox zəruridir ki, müqavilə bağlanana qədər auditor audit sifarişçisinin təmsil olunduğu sahə haqqında, mülkiyyətin strukturu, idarəedici və mülkiyyətçi haqqında zəruri biliyə malik olsun.

Müqavilə bağlandıqdan sonra isə tələb olunur ki, bu istiqamətdə sifarişçidən alınan məlumatların həcmi genişləndirməklə onların konkretləşdirilməsi təmin olunsun. Audit aparılarkən isə bu istiqamətdə müvafiq məlumatlar qiymətləndirilir, yenilənir və dolğunlaşır.

5. Müqavilə bağlandıqdan sonra “Öz müştərini tanı” siyasətinin reallaşdırılması prosedurları

İqtisadi subyektin biznesi barədə ətraflı bilgi əldə etmək üçün auditor aşağıdakıları təhlil etməlidir.

1. Təsərrüfat subyektinin təşkilati-hüquqi formasının strukturu və təşkilati idarəetmə ierarxiyası;
2. Həyata keçirilən fəaliyyət növləri, istehsal olunan məhsullar, sahənin xüsusiyyətləri;
3. İstehsalın təşkili və texnologiyası;

4. İşçi heyətə tələblər, işçilərə əmək haqqının ödənilməsi prinsipi;
5. Maliyyə və təsərrüfat əməliyyatları həyata keçirilərkən mövcud qanunvericiliyə riayət olunması;
6. Uçotun aparılmasının formaları, onun avtomatlaşdırma səviyyəsi;
7. Mühasibat xidmətlərinin strukturu və işin təşkili;
8. Uçot sənədləşdirməsinin məqsədi (tamlıq, sistemlik və s.)
9. Mühasibat xidmətlərinin fəaliyyətini müəyyənləşdirən təşkilati-sərəncamverici sənədləşdirmənin tərkibi və keyfiyyəti (təsərrüfat subyektində uçot siyasəti haqqında əmr, sənəd dövriyyəsi haqqında qaydalar, işçi planı, hesablər, vəzifə təlimatları);
10. Normativ-sorğu ədəbiyyatı ilə işin təşkili;
11. Baş mühasibin əqdlər bağlanarkən və vergi planlaşdırılmasında iştirakı;

Yuxarıda göstərilən amillərdən istifadə və onların qiymətləndirilməsi istiqamətləri "Müəssisə və onun mühitinin öyrənilməsi əsasında əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi" adlı 315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS-da əks etdirilmişdir. (səh. 423-430)

A24. Mühüm sahə amillərinə təşəkkül tapmış sahə şərtləri, məsələn, rəqabət mühiti, malgöndərən və sifarişçilərlə münasibətlər, texnoloji araşdırmalar daxildir. Auditorun nəzərdən keçirə biləcəyi məsələlərə dair nümunələrə aşağıdakılar daxildir:

- Bazar və rəqabət, o cümlədən tələbat, bazarın tutumu və qiymət rəqabəti.
- Tsiklik və ya mövsümi fəallıq.
- Müəssisənin məhsulları ilə bağlı istehsal texnologiyaları.
- Enerji təminatı və onun dəyəri.

A25. Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sahə biznesin xarakteri və ya normativ tənzimləmə səviyyəsindən irəli gələn əhəmiyyətli təhriflə bağlı xüsusi risklərə səbəb ola bilər. Məsələn, uzunmüddətli müqavilələr əhəmiyyətli təhriflər riskinə səbəb olan əhəmiyyətli gəlir və xərc smetalarını nəzərdə tuta bilər. Bu cür hallarda tapşırıq qrupuna müvafiq sahədə yetərli bilik və təcrübəyə malik üzvlərin daxil edilməsi çox vacibdir.

Tənzimləyici amillər:

A26. Müvafiq sahə amillərinə tənzimləyici-hüquqi mühit daxildir.

Tənzimləyici-hüquqi mühit, digər məsələlər arasında, tətbiq olunan əsas maliyyə hesabatı prinsiplərini və hüquqi-siyasi mühiti əhatə edir. Auditorun nəzərdən keçirə biləcəyi məsələlərə dair nümunələrə aşağıdakılar daxildir:

- Mühasibat uçotunun prinsipləri və sahə praktikası
- Tənzimlənən sahə üçün normativ tələb.

Müəssisənin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən qanun və qaydalar, o cümlədən bilavasitə tənzimləyici orqanların nəzarəti.

- Vergitutmalar (korporativ və digər vergilər).
- Müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsinə təsir edən dövlət siyasəti, məsələn, pul-kredit siyasəti, o cümlədən valyuta nəzarəti, vergi və maliyyə stimullaşdırılması, (məsələn, dövlət yardımı proqramları), habelə tarif və ticarət məhdudiyətləri siyasəti.
- Sahəyə və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinə təsir edən təbiəti mühafizə tələbləri

A27. 250 sayılı BAS-a (12-ci paragraf) müəssisənin, sahə və sektorun fəaliyyət göstərdiyi hüquqi-normativ mühitlə bağlı bəzi xüsusi tələblər daxildir.

A30. Müəssisənin xarakterinin öyrənilməsi auditorun aşağıdakı məsələlər barədə təsəvvür əldə etməsinə imkan verir:

- Müəssisənin mürəkkəb struktura, məsələn, müxtəlif yerlərdə olan törəmə şirkətlərə və ya digər bölmələrə malik olması. Mürəkkəb struktur çox vaxt əhəmiyyətli təhriflər riskinə səbəb ola bilən problemlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bu cür problemlərə qeyri-maddi aktivlərin, müştərək müəssisələrin, investisiyaların və ya xüsusi təyinatlı müəssisələrin lazımi uçotu daxil ola bilər.
 - Sahibkarlıq strukturu və sahibkarlarla digər insanlar və ya müəssisələr arasında münasibətlər. Bu məsələlərin anlaşılması əlaqəli tərəflər arasında sövdələşmələrin lazımi şəkildə aşkara çıxarılmasını və uçota alınmasını müəyyənləşdirməkdə yardım edir. 550 sayılı “Əlaqəli tərəflər” adlı BAS-da əlaqəli tərəflərlə bağlı məsələlərin araşdırılmasına dair tələblər və tövsiyələr verilmişdir.
- A31. Müəssisənin xarakterinin öyrənilməsi zamanı auditorun nəzərə ala biləcəyi məsələlərin dairəsi aşağıdakılardan ibarətdir:
- Aşağıdakılara uyğun biznes əməliyyatları:
 - Elektron ticarətin, məsələn, İnternet satışlarının və marketing fəaliyyətinin idarə edilməsi də daxil olmaqla, gəlir mənbələrinin, məhsulların və ya xidmətlərin, habelə bazarların xarakteri;
 - Əməliyyatların idarə olunması (məsələn, istehsal mərhələləri və metodları; ekoloji risklərə məruz qalan fəaliyyət növləri);
 - Birliklər, birgə müəssisələr və kənardan resursların cəlb edilməsi (outsorsinq);
 - Coğrafi bölgü və sahə segmentasiyası;
 - İstehsal qurğularının, anbar və ofislərin olduğu yer, ehtiyatların saxlandığı yer və miqdarı.
 - Malların və xidmətlərin əsas sifarişçiləri və mühüm təchizatçıları, əmək münasibətləri (o cümlədən kollektiv müqavilələrin, pensiya planlarının və əmək fəaliyyəti başa çatandan sonra verilən digər mükafatlar, səhm opsiyonları və ya həvəsləndirici mükafatlar barədə sazişlər, habelə əmək münasibətlərinin dövlət tənzimləmələri);
 - Elmi tədqiqat və araşdırmalarla bağlı fəaliyyət və xərclər;
 - Əlaqəli tərəflərlə sövdələşmələr.
 - Aşağıdakıların timsalında investisiyalar və investisiya fəaliyyəti:
 - Planlaşdırılmış və ya son zamanlar əldə edilmiş və ya müsadirə olunmuş kapital qoyuluşları;
 - İntestisiyalar və qiymətli kağızların və istiqrazların özgeninkiləşdirilməsi;
 - Əsas kapitalla investisiyalar;
 - Birləşdirilməmiş müəssisələrə, o cümlədən ortaqlıqlara, birgə müəssisələrə və xüsusi təyinatlı müəssisələrə yatırılan investisiyalar.
 - Maliyyələşmə və maliyyə fəaliyyəti, o cümlədən:
 - Əsas törəmə müəssisələr və assosiasiya edilmiş müəssisələr, o cümlədən birləşdirilmiş və birləşdirilməmiş strukturlar;
 - Borcluluq strukturu və şərtləri, o cümlədən balansdankənar maliyyələşdirmə və lizinq sxemləri;
 - Fayda götürən sahibkarlar (yerli, xarici, onların işgüzarlıq reputasiyası və təcrübəsi) və əlaqəli tərəflər;
 - törəmə maliyyə alətlərindən istifadə.
 - Aşağıdakı qaydada hesabat verilməsi:
 - Mühasibat uçotunun prinsipləri və sahə praktikası, o cümlədən mühüm sahə kateqoriyaları (məsələn, bank sahəsində borc və investisiyalar və ya əczaçılıq sahəsində elmi-tədqiqat araşdırmaları);
 - Gəlirlərin tanınması praktikası;
 - Ədalətli dəyər üzrə uçot;
 - Valyuta aktivləri, öhdəliklər və sövdələşmələr;
 - Qeyri-adi və ya mürəkkəb, o cümlədən mübahisəli və ya yeni sahələrdə sövdələşmələr (məsələn, qiymətli kağızlar əsaslı kompensasiyaların uçotu).

A32. Müəssisədə əvvəlki dövrlərlə müqayisədə baş vermiş əhəmiyyətli dəyişikliklər əhəmiyyətli təhriflər riskinin yaranmasına və ya dəyişməsinə gətirib çıxara bilər. Xüsusi təyinatlı şirkətlərin xarakteri

A33. Xüsusi təyinatlı şirkət (bəzən xüsusi təyinatlı müəssisə kimi istinad edilir), başlıca olaraq dar çərçivəli və düzgün müəyyən edilmiş vəzifələrin həlli, məsələn, lizinq sa-zişlərinin həyata keçirilməsi, maliyyə aktivlərinin sekyuritizasiyası və ya elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktör işlərinin keçirilməsi üçün təsis edilmiş hüquqi şəxsdir. Bu, korporasiya, trest, ortaqlıq və ya hüquqi şəxs yaratmamış müəssisə formasında ola bilər. Adından xüsusi təyinatlı şirkət yaradılmış olduğu müəssisə çox vaxt aktivləri xüsusi təyinatlı müəssisəyə ötürə (məsələn, maliyyə aktivlərinin tanınmasının dayandırılması çərçivəsində), xüsusi təyinatlı müəssisənin aktivlərindən istifadə etmək üçün hüquq əldə edə, yaxud xüsusi təyinatlı müəssisəyə xidmətlər göstərə bilər, bu zaman digər tərəflər isə xüsusi təyinatlı müəssisə üçün maliyyələşmə təqdim edə bilər. 550 sayılı BAS-da göstəriləndiyi kimi, müəyyən şəraitlərdə xüsusi təyinatlı müəssisə audit aparılan müəssisənin əlaqəli tərəfi ola bilər.

Müəssisənin uçot siyasətini seçməsi və tətbiq etməsi

A35. Müəssisənin uçot siyasətini seçməsi və tətbiq etməsi prinsiplərinin dərk edilməsi aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsinə nəzərdə tutur:

- Müəssisənin əhəmiyyətli və qeyri-adi sövdələşmələrin uçotu üçün istifadə etdiyi metodlar.
- Uçot siyasətinin əhəmiyyətli məsələlərinin konsensusun və ya nüfuzlu zəmanətlərin olmadığı yeni və mübahisəli uçot aspektlərinə təsiri.
- Müəssisənin uçot siyasətində dəyişikliklər.
- Müəssisə üçün yeni olan maliyyə hesabatı standartları, qanun və qaydalar, müəssisənin bu cür tələbləri tətbiq edəcəyi müddət və qaydalar.

Məqsəd və strategiyalar, müvafiq biznes riskləri

A36. Müəssisə kommersiya fəaliyyətini sahə, tənzimləyici və digər daxili və kənar amillər şəraitində aparır. Bu amillər nəzərə alınmaqla müəssisənin rəhbərliyi və ya idarəetməyə məsul şəxsə müəssisənin ümumi planını təşkil edən məqsədləri müəyyən edirlər. Strategiyalar rəhbərliyin bu məqsədlərə nail olmaq üçün yanaşmalarıdır. Müəssisənin məqsəd və strategiyaları vaxt keçdikcə dəyişə bilər.

A37. Biznes riski maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli təhriflər riskini özündə ehtiva etməsinə baxmayaraq, ona nisbətən daha genişdir.

Biznes riski təsərrüfat fəaliyyətində dəyişiklik və ya mürəkkəbliyin nəticəsində əmələ gələ bilər. Dəyişmə zərurətinin nəzərə alınmaması da biznes riskinin əmələ gəlməsinə səbəb ola bilər. Biznes riski, məsələn, aşağıdakı səbəblərdən baş verə bilər:

- Uğursuzluğa uğraya bilən yeni məhsul və ya xidmətlərin işlənilməsi hazırlanması;
- Hətta hadisələrin uğurlu inkişafı təqdirində, bazarın məhsul və ya xidməti dəstəkləyə bilməməsi; yaxud
- Öhdəliklərin və reputasiya riskinin meydana gəlməsi ilə nəticələnə bilən məhsul və ya xidmətlərin çatışmaması.

A38. Müəssisənin qarşılaşdığı biznes risklərinin öyrənilməsi əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyən edilməsinin mümkünlüyünü artırır, çünki son nəticədə əksər biznes risklərinin maliyyə nəticələri və bu baxımdan, maliyyə hesabatlarına təsiri olacaqdır. Lakin auditor bütün biznes risklərini müəyyən etmək və ya qiymətləndirmək üçün məsuliyyət daşımır, çünki bütün biznes riskləri əhəmiyyətli təhriflər riski yaratmır.

A39. Müəssisənin məqsədləri, strategiyaları və maliyyə hesabatlarının əhəmiyyətli təhriflər riski ilə nəticələne bilən müvafiq biznes risklərini öyrənərkən auditorun nəzərə ala biləcəyi məsələlərə aşağıdakılar daxildir:

- Sahədə baş verən hadisələr (məsələn, müəssisənin sahədəki dəyişiklikləri araşdırmaq üçün işçi heyət və ya səriştəsinin olmaması barədə potensial biznes riski mövcud ola bilər).
- Yeni məhsul və xidmətlər (məsələn, potensial biznes riski istehsalçının öhdəliyinin artmasında mövcud ola bilər).
- Biznesin genişlənməsi (məsələn, potensial biznes riski tələbin düzgün qiymətləndirilməməsində mövcud ola bilər).
- Mühasibat uçotuna yeni tələblər (məsələn, potensial biznes riski onların natamam və ya qeyri-düzgün həyata keçirilməsində və ya xərclərin artmasında mövcud ola bilər).
- Tənzimləyici tələblər (məsələn, potensial biznes riski hüquqi xidmətə məsrəflərin artmasında mövcud ola bilər).
- Cari və ehtimal edilən maliyyə tələbatları (məsələn, potensial biznes riski müəssisənin tələblərə cavab verə bilməməsi nəticəsində maliyyələşdirmə itkilərində mövcud ola bilər).
- İT-dən istifadə olunması (məsələn, potensial biznes riski sistem və proseslərin uyğunlaşa bilməməsində mövcud ola bilər).
- Hansısa bir strategiyanın, xüsusilə, mühasibat uçotunda yeni tələblərə aparıb çıxaran strategiyanın həyata keçirilməsinin nəticələri (potensial biznes riski, məsələn, natamam və ya qeyri-düzgün həyata keçirmədə mövcud ola bilər).

Müəssisənin fəaliyyəti zamanı mövcud qanunvericiliyə riayət olunmasını araşdıran zaman "Maliyyə hesabatlarının auditü zamanı qanun və qaydaların nəzərə alınması" adlı 250 sayılı BAS aşağıdakıları tələb edir. (səh. 310-314; 320)

Auditor bütövlükdə maliyyə hesabatında dələduzluq və ya səhv nəticəsində yol verilmiş əhəmiyyətli təhriflərin olmamasına dair ağılabatan əminlik əldə etməlidir (200 sayılı BAS, 5-ci paragraf). Maliyyə hesabatının auditinin aparılması zamanı auditor tətbiq olunan hüquqi-normativ mühiti nəzərə alır. Auditin tərkib məhdudiyyətləri üzündən, audit hətta düzgün planlaşdırıldıqda və BAS-lara uyğun aparıldıqda da maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərin aşkar edilə bilməməsi ilə bağlı qaçılmaz risk mövcuddur (200 sayılı BAS, A51-A52 paragrafları). Qanun və qaydalar nöqtəyi-nəzərindən, auditorun əhəmiyyətli təhrifləri aşkar etmək bacarığına tərkib məhdudiyyətlərinin potensial təsiri aşağıdakı səbəblərlə daha çox bağlı olur:

- Əsasən müəssisənin fəaliyyətinin əməliyyat aspektləri ilə bağlı olan bir çox qanun və qaydalar mövcuddur ki, bir qayda olaraq, maliyyə hesabatlarına təsir etmirlər və müəssisənin maliyyə hesabatı ilə bağlı informasiya sistemləri tərəfindən qeydə alınmırlar.
- Qanun və qaydaların tələblərinə riayət etməmək, məsələn, gizli sövdələşmə, saxtakarlıq, uçot sənədlərində əməliyyatların qəsdən qeydə alınmaması, daxili nəzarət sistemində rəhbərlik tərəfindən məhəl qoyulmaması və ya auditora qəsdən yanlış məlumatların təqdim olunması kimi hərəkətləri bilə-bilə gizlətmək məqsədi güdə bilər.
- Hər hansı bir hərəkətin qanun və ya qaydaların tələblərinə riayət edilməməsi faktı olub-olmaması son nəticədə məhkəmənin qərarı ilə müəyyən edilir. Bir qayda olaraq, qanun və ya qaydaların tələblərinə riayət edilməməsinin maliyyə hesabatında əks etdirilmiş hadisə və əməliyyatlarla əlaqəsi nə qədər az olsa, auditorun bu riayət etməmə faktını müəyyən etməsi və aşkara çıxarması ehtimalı daha az olacaqdır.

Bu BAS qanun və qaydalara riayət edilməsi ilə bağlı auditorun məsuliyyətini həmin qanun və qaydaların növündən asılı olaraq, iki kateqoriyaya ayırır:

a) *Hamının təsdiqləməsinə görə, qanun və qaydaların maliyyə hesabatlarında əks etdirilmiş əhəmiyyətli məbləğlərin müəyyən edilməsinə və informasiyanın açıqlanmasına bilavasitə təsir göstərən müddəaları, məsələn, vergi və pensiya qanunvericiliyi (250 sayılı BAS 13-cü paraqraf)*

b) *Maliyyə hesabatlarındakı məbləğlərin müəyyən edilməsinə və informasiyanın açıqlanmasına bilavasitə təsir göstərməyən, lakin riayət edilməsi müəssisənin fəaliyyətinin əməliyyat aspektləri, kommersiya fəaliyyətini davam etdirmək qabiliyyəti və ya əhəmiyyətli sanksiyalardan yayınmaq imkanları (məsələn, maliyyə dayanıqlığı, təbiəti mühafizə fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən edilmiş normativlərə uyğun hansısa bir fəaliyyət növünün həyata keçirilməsi üçün lisenziya tələblərinin yerinə yetirilməsi) üçün prinsiplə cəhətdən vacib olan digər qanun və qaydalar (250 sayılı BAS, 14-cü paraqraf)*

Bu BAS qanun və qaydaların yuxarıda sadalanan kateqoriyalarının hər biri üzrə fərqli tələblər müəyyən edir. 6(a) paraqrafında nəzərdə tutulan kateqoriya ilə əlaqədar auditor həmin qanun və qaydaların müddəalarına riayət edilməməsi faktını müəyyənləşdirməyə kömək edən audit prosedurlarının yerinə yetirilməsi ilə məhdudlaşır.

Bu BAS-a uyğun olaraq, auditor maliyyə hesabatlarına dair rəy formalaşdırılması məqsədilə tətbiq olunan digər audit prosedurlarının gedişində aşkar edilmiş və ya ehtimal edilən riayət etməmə hallarını müəyyən etməlidir.. 200 sayılı BAS-da (15-ci paraqraf) tələb olunduğu kimi, auditin gedişində peşəkar inamsızlığın tətbiqi xüsusən müəssisənin fəaliyyətinə təsir edən qanun və qaydaların sayı nəzərə alınmaqla, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəyyən etməyə yönəlmiş xüsusi audit prosedurlarını yerinə yetirmək; habelə(c) Audit zamanı aşkar edilmiş qanun və qaydalara müəyyən edilmiş və ya ehtimal olunan riayət etməmə hallarında müvafiq tədbirlər görmək

Qanun və qaydaların tələblərinə riayət edilməsinin auditor tərəfindən təhlili 315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS-a 4 (11-ci paraqraf) müvafiq olaraq, müəssisə və onun mühitinin öyrənilməsi gedişində auditor aşağıdakılara dair ümumi təsəvvür əldə etməlidir:

(a) Müəssisənin, sahə və ya sektorun fəaliyyət göstərdiyi hüquqi-normativ mühit; habelə

(b) Müəssisə hüquqi-normativ tələblərin yerinə yetirilməsini necə təmin edir.

Auditor maliyyə hesabatında təqdim olunmuş əhəmiyyətli məbləğlərin müəyyən edilməsinə və informasiyanın açıqlanmasına bilavasitə təsir göstərən qanun və qaydaların müddəalarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı yetərli münasib audit sübutları əldə etməlidir. (İst: Paraq. A8)

Auditor maliyyə hesabatlarına əhəmiyyətli təsir göstərə bilən digər qanun və qaydaların tələblərinə riayət etməmə hallarını müəyyən etmək üçün aşağıdakı audit prosedurlarını yerinə yetirməlidir:

(a) Rəhbərlik və müvafiq hallarda, idarəetməyə məsul şəxslərlə müəssisənin bu cür qanun və qaydalara riayət edilməsi barədə sorğular aparılması; habelə

(b) Müvafiq lisenziyalaşdırıcı və ya tənzimləyici orqanlarla uyğunluğun (əgər beləsi varsa) yoxlanılması.

Audit zamanı auditor tətbiq olunmuş digər audit prosedurlarının qanunlara və qaydalara riayət etməmə və ya ehtimal edilən riayət etməmə hallarını auditorun nəzərinə çatdırma bilməsinə hazır olmalıdır. (İst: Paraq. A11)

Auditor rəhbərlikdən və müvafiq hallarda, idarəetməyə məsul şəxslərdən maliyyə hesabatını hazırlayarkən nəticələri nəzərə alınmalı olan qanun və qaydalara riayət etməmə və ya ehtimal edilən riayət etməmə hallarının auditora açıqlanmış olması ilə bağlı yazılı təqdimatlar təqdim etmələrini tələb edə bilər. (İst: Paraq. A12)

17. Müəyyən edilmiş və ya ehtimal edilən riayət etməmə halları olmadıqda, auditorun müəssisənin 250 sayılı BAS-ın 12-16-cı paragraflarında irəli sürülən qanun və qaydalara riayət etməsi ilə bağlı audit prosedurlarını yerinə yetirmək tələb olunmur.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, qanun və qaydaların tələblərinə riayət edilməsinin auditor tərəfindən təhlili zamanı hüquqi-normativ mühitin öyrənilməsi vacibdir.

Hüquqi-normativ mühit və müəssisənin həmin mühitə necə riayət etməsi haqqında ümumi təsəvvür əldə etmək üçün auditor aşağıdakıları edə bilər:

- Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sahə, normativ tələblər və digər xarici amillər haqqında auditorun mövcud təsəvvüründən istifadə etmək;
- Maliyyə hesabatlarında açıqlanan məbləğ və informasiyalara birbaşa təsir göstərən qanun və qaydaları əlavə olaraq öyrənmək;
- Müəssisənin fəaliyyətinə əsaslı təsir etməsi gözlənilən digər qanun və qaydalarla bağlı rəhbərliyə sorğu vermək;
- Rəhbərliyə müəssisədə qanun və qaydalara riayət etməklə bağlı qoyulmuş qayda və prosedurlara dair sorğu vermək; habelə,
- Rəhbərliyə məhkəmə iddialarının müəyyən edilməsi, dəyərləndirilməsi və uçotu üzrə qəbul edilmiş qayda və prosedurlarla bağlı sorğu vermək.

“Öz müştərini tanı” prinsipinin auditor fəaliyyətində tətbiqi istiqamətində mühüm amillərdən biri də zəruri təsdiqləmələrdən istifadə edilməsidir. Bu məsələ 315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS-da geniş şərh edilmişdir: (səh. 461-462)

A123. Maliyyə hesabatlarının tətbiq olunan əsas maliyyə hesabatı prinsiplərinə müvafiq olmasını bəyan edərkən, rəhbərlik bilavasitə və ya dolaylı şəkildə maliyyə hesabatlarının və müvafiq açıqlanan informasiyanın müxtəlif elementlərinin tanınması, qiymətləndirilməsi, təqdimatı və açıqlanması ilə bağlı təsdiqləmələr irəli sürür.

A124. Auditorun mümkün təhriflərin müxtəlif növlərinin təhlili üçün istifadə etdiyi təsdiqləmələr aşağıdakı üç kateqoriyaya bölünür və aşağıdakı formaları ala bilər:

(a) Audit dövrü üçün əməliyyat kateqoriyaları və hadisələr barədə təsdiqləmələr:

(i) baş verməsi - uçotda qeydə alınmış əməliyyat və hadisələr faktiki olaraq baş vermişdir və müəssisəyə aiddir;

(ii) tamlıq - uçota alınmalı bütün əməliyyat və hadisələr faktik olaraq uçota alınmışdır;

(iii) dürüstlük— uçota alınmalı əməliyyat və hadisələrə aidiyyəti olan məbləğlər və digər məlumatlar lazımi şəkildə uçota alınmışdır;

(iv) dövrün bitməsi - əməliyyat və hadisələr müvafiq hesabat dövründə uçota alınmışdır;

(v) təsnifat - əməliyyat və hadisələr lazımi hesablarda uçota alınmışdır.

(b) Dövrün sonuna hesab qalıqları barədə təsdiqləmələr:

(i) mövcudluq – aktivlər, öhdəliklər və paylar faktiki olaraq mövcuddur;

(ii) hüquq və öhdəliklər – müəssisə aktivlərə görə hüquqlara malikdir və ya bu hüquqlara nəzarət edir, öhdəliklər isə müəssisənin qanuni öhdəlikləridir.

(iii) tamlıq - uçota alınmalı bütün aktivlər, öhdəliklər və paylar faktiki olaraq uçota alınmışdır;

(iv) dəyərləndirmə və bölüşdürmə - aktivlər, öhdəliklər və paylar maliyyə hesabatlarına müvafiq məbləğlərdə əks etdirilmişdir və dəyərləndirmə və ya bölüşdürmə üzrə bütün təshihlər müvafiq qaydada uçota alınmışdır.

(c) Təqdimat və informasiyanın açıqlanması barədə təsdiqləmələr:

(i) əməliyyatın (hadisənin) mövcudluğu, hüquq və öhdəliklər – bütün açıqlanmış hadisələr, əməliyyatlar və digər məsələlər faktiki olaraq baş vermişdir və müəssisəyə aiddir;

(ii) tamlıq – maliyyə hesabatlarında açıqlanmalı bütün informasiyalar faktiki olaraq açıqlanmışdır;

İli) təsnifat və anlaşıqlılıq - maliyyə məlumatı lazımi şəkildə təqdim olunmuş və təsvir edilmişdir, açıqlanmış informasiya aydın şəkildə ifadə olunmuşdur;

(iv) dürüstlük və dəyərləndirmə - maliyyə məlumatları və digər məlumatlar ədalətlə və müvafiq məbləğlərdə açıqlanmışdır.

Auditorun "Öz müştərini tanı" siyasətinin həyata keçirilməsi üçün istinad etməli mühüm sənədlərdən biri də "Müstəqil auditorun ümumi məqsədləri və auditin beynəlxalq audit standartlarına uyğun aparılması" adlı 200 sayılı BAS-dır. (səh. 140-142)

Peşəkar mühakimə

İstənilən konkret halda peşəkar mühakimənin yürüdülməsi auditora məlum olan fakt və vəziyyətlərə əsaslanır. Audit zamanı tapşırıq qrupu daxilində və tapşırıq qrupu ilə şirkətdə işləyən və ya işləməyən lazımi səviyyəli başqa şəxslər arasında çətin və mübahisəli məsələlərə dair məsləhətləşmə, məsələn, 220 sayılı BAS-ın (18-ci paragraf) tələbinə uyğun məsləhətləşmə informasiya əsaslı və inandırıcı mühakimələr yürütməkdə auditora yardım edir.

Audit sübutunun yetərli və münasib olması

Audit sübutunun yetərli və münasib olması

Audit sübutu auditor rəyini və hesabatını dəstəkləmək üçün lazımdır. Xarakter baxımından kumulyativ olan audit sübutları əsasən audit prosesində yerinə yetirilən audit prosedurları nəticəsində əldə edilir. Bununla belə, ona həmçinin, digər mənbələrdən, məsələn, əvvəlki auditlərdən (bir şərtlə ki, auditor əvvəlki auditdən sonra cari auditə uyğunluğuna mənfi təsir göstərə bilən dəyişikliklərin baş verib-vermədiyini müəyyən etmiş olsun) (315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS 9-cu paragraf) və ya hər hansı bir şirkətin müştərinin qəbul və davam etdirilməsi üzrə keyfiyyət nəzarət prosedurlarından götürülmüş informasiya da daxil ola bilər. Müəssisənin daxilində və ondan kənarında olan digər mənbələrə əlavə olaraq, müəssisənin mühasibat uçotu sənədləri audit sübutu üçün vacib bir mənbədir.

Bundan əlavə, audit sübutu qismində istifadə oluna biləcək informasiyanı müəssisənin cəlb etdiyi və ya onunla işləyən ekspert də hazırlaya bilər. Audit sübutu həm rəhbərliyin təsdiqləmələrini dəstəkləyən və doğruluğunu sübuta yetirən informasiyanı, həm də bu cür təsdiqləmələrə zidd olan istənilən informasiyanı əks etdirir. Bundan əlavə, bir sıra hallarda, informasiyanın mövcud olmaması (məsələn, informasiyanın tələb olunan şərhinin təqdim edilməsindən rəhbərliyin imtina etməsi) faktından auditor istifadə edir və bu, eyni zamanda, audit sübutu sayılır. Auditor rəyi formalaşdırmaqla bağlı auditorun işi audit sübutlarının əldə edilməsi və dəyərləndirilməsindən ibarətdir.

Audit sübutlarının yetərliyi və münasib xarakteri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Yetərlik audit sübutunun kəmiyyət ölçüsüdür. Lazım olan audit sübutunun kəmiyyətinə əhəmiyyətli təhriflər riskinin auditor tərəfindən qiymətləndirilməsi (qiymətləndirilmiş risklər nə qədər yüksək olarsa, audit sübutu bir o qədər çox tələb olunur) və bu cür audit sübutunun keyfiyyəti (keyfiyyət nə qədər yüksək olarsa, audit sübutu bir o qədər az tələb oluna bilər) təsir göstərir. Bununla belə, əlavə audit sübutlarının əldə edilməsi onların keyfiyyətinin zəif olmasını ört-basdır edə bilməz.

İqtisadi subyektin biznesi sahəsində məlumat əldə etmək prosesində auditorun audit sübutları toplamaq bacarığına qoyulmuş aşağıdakı praktik və hüquqi məhdudiyyətlər mövcuddur. (200 sayılı BAS) (səh. 148-150)

Rəhbərlik və ya digər şəxslərin bilərəkdən və ya bilməyərəkdən, maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün mühüm olan və ya auditorun tələb etdiyi tam informasiyanı təqdim etməməsi ehtimalı mövcuddur. Müvafiq olaraq, auditor bütün müvafiq informasiyanın əldə edilmiş olmasına

dair əminlik əldə etmək üçün hətta audit prosedurlarını yerinə yetirmiş olsa da, informasiyanın təmliyinə əmin ola bilməz. Dələduzluğu gizlətmək üçün mürəkkəb və dəqiq təşkil olunmuş sxemlər tətbiq oluna bilər. Buna görə də audit sübutları toplamaq üçün tətbiq olunmuş audit prosedurları, məsələn, audit sübutu etibarlı olmadığı halda, auditorun onun etibarlı olmasına inanmasına səbəb ola bilən sənədləri saxtalaşdırmaq məqsədilə gizli sövdələşmənin köməyi ilə qəsdən yol verilmiş təhriflərin aşkar edilməsində səmərəli olmaya bilər. Auditor sənədlərin əsilliyinin araşdırılması üzrə ekspert olmamalıdır və bu sahədə müvafiq hazırlığa malik deyildir.

Nəticə etibarilə auditor üçün aşağıdakılar zəruridir:

- Auditi səmərəli keçirmək üçün onu düzgün planlaşdırmaq;
- Xüsusi diqqəti səhv və ya dələduzluq üzündən baş vermiş əhəmiyyətli təhriflər riskinin ola biləcəyi daha çox gözlənilən sahələrə yönəltmək və uyğun olaraq, digər sahələrdə iş həcmi azaltmaq; habelə
- Testlərdən və əsas məcmu informasiyaların yoxlanılması üçün digər vasitələrdən istifadə etməklə təhrifləri aşkara çıxarmaq.

Yuxarıda göstərilən yanaşmalar nəzərə alınmaqla, BAS-lar auditin planlaşdırılması və keçirilməsi üzrə tələbləri əks etdirir və auditordan tələb edir ki, digərləri ilə yanaşı:

- Maliyyə hesabatları və təsdiqləmələr səviyyəsində riskin qiymətləndirilməsi və əlaqəli fəaliyyət prosedurlarının yerinə yetirilməsi vasitəsilə əhəmiyyətli təhriflər riskini müəyyən etmək və qiymətləndirmək imkanına malik olsun; habelə
- Testləri və ya təhriflər üzrə əsas məcmu informasiyaların yoxlanılması üçün digər vasitələri elə tətbiq etsin ki, əsas məcmu informasiyalar barəsində nəticələr çıxara bilməsi üçün əsaslandırılmış dəlillər əldə etsin.

Auditin tərkib məhdudiyyətlərinə təsir edən digər aspektlər

Bir sıra təsdiqləmələr və predmet sahələri üçün tərkib məhdudiyyətlərinin auditorun əhəmiyyətli təhrifləri aşkar etmək bacarığına potensial təsiri xüsusilə vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür təsdiqləmələrə və predmet sahələrinə aşağıdakılar aiddir:

- Dələduzluq, xüsusilə yuxarı rəhbərliyin iştirakı ilə və ya gizli sövdələşmə olduqda. (Əlavə informasiya üçün bax: 240 sayılı BAS)
- Əlaqəli tərəflərlə qarşılıqlı fəaliyyət və əməliyyatlar haqqında informasiyaların mövcudluğu və təmliyi. (Əlavə informasiya üçün bax: 550 sayılı BAS)
- Qanun və qaydalara riayət etməmə faktları. (Əlavə informasiya üçün bax: 250 sayılı BAS)
- Müəssisənin fəaliyyətini davam etdirməyi dayandırmasına səbəb ola bilən gələcək hadisə və ya şəraitlər

Öz müştərini tanımaq məqsədilə audit aparılan şəxsin fəaliyyəti haqqında informasiyasını auditor aşağıdakı mənbələrdən əldə edə bilər:

1. əvvəlki yoxlamaların nəticələri;
2. daxili auditorların hesabatları;
3. təsis və qeydiyyat sənədləri;
4. uçot siyasətinin təşkili;
5. məhsul göndərilməsi, işlərin görülməsi, xidmət göstərilməsinə dair sazişlər (müqavilə);
6. təşkilatın rəhbərliyi, baş mühasib işçi ilə aparılan söhbət və danışıqların nəticəsi;
7. istehsal proseslərinə müşahidənin nəticəsi;
8. hüquqşünaslardan, məsləhətçilərdən və digər mənbələrdən (sifarişçilər, malgöndərənlər) alınan məlumatlar.

“Audit sübutu” adlı kənar təsdiqləmə prosedurları (505 sayılı BAS, səh 626-628)

500 sayılı BAS-a əsasən, audit sübutlarının dürüstlüyü onların mənbələrindən və xarakterindən, habelə əldə edildikləri konkret şəraitlərdən asılıdır (500 sayılı BAS, A5 paragrafı). Bu BAS, həmçinin, audit sübutlarına aid aşağıdakı ümumi qaydaları əhatə edir:

- Audit sübutları müəssisədən kənar müstəqil mənbələrdən əldə edildikdə onların dürüstlüyü artır.
- Auditorun birbaşa əldə etdiyi audit sübutları dolayı yolla və ya nəticə çıxarmaq yolu ilə əldə edilmiş audit sübutlarına nisbətən daha etibarlıdır.
- Kağız, elektron və ya digər daşıyıcıda olmasına baxmayaraq, sənədli şəkildə tərtib edilmiş audit sübutu daha etibarlıdır.

Müvafiq surətdə audit şəraitlərindən asılı olaraq, auditorun təsdiqləyici tərəflərdən birbaşa kənar mənbələrdən təsdiqləmələr formasında əldə etdiyi audit sübutları müəssisənin daxilində əldə edilmiş sübutlarla müqayisədə daha dürüst ola bilər. Bu BAS-ın məqsədi münasib və etibarlı audit sübutları əldə etmək üçün kənar təsdiqləmə prosedurları hazırlayıb həyata keçirməkdə auditora kömək etməkdir.

Digər BAS-larda audit sübutları kimi, kənar mənbələrdən təsdiqləmələrin vacibliyi qəbul edilir. Məsələn:

- **330 sayılı BAS maliyyə hesabatı səviyyəsində qiymətləndirilmiş əhəmiyyətli** təhriflər riskinə qarşı ümumi cavab tədbirləri hazırlayıb həyata keçirmək, habelə xarakteri, müddəti və həcmi təsdiqləmələr səviyyəsində qiymətləndirilmiş əhəmiyyətli təhriflər riski əsasında və bunlar nəzərə alınmaqla əlavə audit prosedurlarını hazırlayıb həyata keçirmək üzrə auditorun öhdəliklərini müəyyən edir (5-6-cı paragraflar).

Bundan əlavə, 330 sayılı BAS-a uyğun olaraq, auditor qiymətləndirilmiş əhəmiyyətli təhriflər riskindən asılı olmayaraq, əməliyyatların hər bir əhəmiyyətli kateqoriyası, hesab qalıqları və informasiyanın açıqlanması üçün mahiyyəti üzrə yoxlama prosedurları hazırlayıb həyata keçirməlidir. Auditor, həmçinin, kənar mənbələrdən təsdiqləmə prosedurlarının mahiyyəti üzrə yoxlama audit prosedurları kimi həyata keçirilib-keçirilməməsini nəzərdən keçirməlidir (18-19-cu paragraflar).

- 330 sayılı BAS-a uyğun olaraq, auditorun qiymətləndirdiyi risklər yüksək olduqca auditor daha inandırıcı audit sübutu əldə etməlidir (7b paragrafı). Bunun üçün auditor sübutların miqdarını artırma və ya münasib və (və ya) etibarlı sübutlar əldə edə, yaxud hər ikisini edə bilər. Məsələn, auditor birbaşa olaraq üçüncü tərəflərdən sübutlar əldə etməyə və ya bir sıra müstəqil mənbələrdən əsaslandırıcı sübutlar əldə etməyə daha çox diqqət yetirə bilər. 330 sayılı BAS, həmçinin, kənar mənbələrdən təsdiqləmə prosedurlarının auditora dələduzluq və ya səhvlə əlaqədar olaraq mühüm əhəmiyyətli təhriflər riskinə qarşı cavab tədbirləri görmək üçün auditorun tələb etdiyi yüksək səviyyədə etibarlılığa malik audit sübutları əldə etməkdə kömək göstərə bilər (A53 paragrafı).
- 240 sayılı BAS-da göstərilir ki, auditor təsdiqləmə səviyyəsində dələduzluq və ya səhvlə əlaqədar qiymətləndirilmiş əhəmiyyətli təhriflər riskinə qarşı cavab tədbirləri qismində əlavə əsaslandırıcı məlumatlar əldə etmək üçün təsdiqləmə sorğuları hazırlaya bilər (A37 paragrafı).
- 500 sayılı BAS müəssisədən asılı olmayan mənbələrdən əldə edilən əsaslandırılmış məlumatların, o cümlədən kənar mənbələrdən təsdiqləmələrin mühasibat uçotu məlumatlarında və ya rəhbərlik tərəfindən hazırlanmış təqdimatlarda mövcud olan sübutların dürüstlüyünə auditorun əminliyini artırma biləcəyini göstərir (A8-A9 paragrafları).

315 sayılı (düzəliş edilmiş) "Müəssisə və onun mühitinin öyrənilməsi əsasında əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi" BAS-da "Öz müştərini tanı" prinsipinin reallaşdırılması üçün zəruri olan auditorun informasiya mənbəyi barədə mühüm müddəalar verilmişdir. (səh 420-421)

Auditorun müəssisə ilə əvvəlki iş təcrübəsi və əvvəlki auditlər zamanı yerinə yetirilmiş audit prosedurları auditoru aşağıdakı məsələlər kimi məsələlər barədə informasiya ilə təmin edə bilər:

- Əvvəllər yol verilmiş təhriflər və onların vaxtında aradan qaldırılması.
- Müəssisə və onun mühitinin xarakteri; müəssisənin daxili nəzarət sistemi (o cümlədən daxili nəzarətdəki çatışmazlıqlar).
- Müəssisə və ya onun əməliyyatlarının əvvəlki maliyyə dövründən etibarən uğraya biləcəyi və əhəmiyyətli təhriflər riskini müəyyən etmək və qiymətləndirmək üçün müəssisə barədə əhəmiyyətli təsəvvür əldə etməkdə auditora yardım göstərə bilən əhəmiyyətli dəyişikliklər.

Əgər auditor əvvəlki dövrlərdə əldə edilmiş məlumatdan cari audit məqsədilə istifadə etmək niyyətində olarsa, ondan bu məlumatın öz əhəmiyyətini saxladığını müəyyən etməsi tələb olunur. Bunun səbəbi odur ki, nəzarət mühitindəki dəyişikliklər, məsələn, əvvəlki ildə əldə edilmiş məlumatın əhəmiyyətinə təsir edə bilər.

Bu cür məlumatın əhəmiyyətinə təsir edə bilən dəyişikliklərin baş verməsini müəyyən etmək üçün auditor sorğular keçirə və digər müvafiq audit prosedurlarını yerinə yetirə, məsələn, müvafiq sistemləri istismara buraxmazdan əvvəl yoxlaya bilər.

“Öz müştərini tanı” siyasəti “Müstəqil auditorun ümumi məqsədləri və auditin beynəlxalq audit standartlarına uyğun aparılması” adlı 200 sayılı BAS-a auditor tərəfindən əməl olunmasını zəruri edir. Bu barədə BAS-da göstərilir: (səh. 132)

“Tətbiq olunan maliyyə hesabatı çərçivələri çox vaxt səlahiyyətli və ya tanınmış standart hazırlayan təşkilatların, yaxud qanun və qaydaların müəyyən etdiyi maliyyə hesabatı standartlarını əhatə edir. Bir sıra hallarda maliyyə hesabatı çərçivələri həm səlahiyyətli və ya tanınmış standart hazırlayan təşkilatlar tərəfindən, həm də qanun və qaydalarla müəyyən olunmuş maliyyə hesabatı standartlarını əhatə edə bilər. Digər mənbələr də müvafiq maliyyə hesabatı çərçivələrinin tətbiq olunma istiqaməti üzrə tövsiyələri əks etdirə bilər. Bəzi hallarda tətbiq olunan maliyyə hesabatı çərçivələri bu cür digər mənbələri əhatə edə, yaxud hətta yalnız bu cür mənbələrdən ibarət ola bilər. Bu cür digər mənbələrin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- Müəssisənin hüquqi və etik mühiti, o cümlədən mühasibat uçotu məsələləri ilə bağlı olan qanun tabeli aktlar, qaydalar, məhkəmə qərarları və peşəkar etik öhdəliklər;
- Standartlar hazırlayan peşəkar və ya tənzimləyici təşkilatların mühasibat uçotu qaydalarına dair dərc edilmiş müxtəlif səlahiyyətli şərhləri;
- Standartlar hazırlayan peşəkar və ya tənzimləyici təşkilatların işləyib hazırladığı, ortaya çıxan mühasibat uçotu problemlərinə dair müxtəlif səviyyəli mütəxəssislərin dərc edilmiş rəyləri;
- İctimaiyyət arasında geniş yayılmış və qəbul edilmiş (bütövlükdə mühasibat uçotunda və o cümlədən müəssisənin fəaliyyət sahəsində) üsullar və metodlar; habelə
- Mühasibat uçotuna dair ədəbiyyat.”

Auditorlar tərəfindən “Öz müştərini tanı” siyasətinə riayət edilməsi “Maliyyə hesabatlarının audit zamanı dələduzluqla bağlı auditorun məsuliyyəti” adlı 240 sayılı BAS-ın tətbiqi zəruri edir.

Başqa sözlə PL/TM-ə qarşı mübarizədə tələb olunan prosedurları tam həyata keçirmək üçün auditorlar maraqlı tərəflərlə informasiya bağlantısı qurulmalıdır. (səh. 253-254)

Rəhbərlik və idarəetməyə məsul şəxslərlə əlaqə

Əgər auditor dələduzluğu müəyyən etmişdirsə və ya dələduzluğun mövcud ola bilməsinə dəlalət edən məlumat əldə etmişdirsə, auditor bu məsələləri müvafiq səviyyədən olan rəhbərliyə vaxtında çatdıraraq, dələduzluğun qarşısının alınması və aşkar edilməsi üzrə birbaşa məsuliyyət daşıyanları onların məsuliyyətlərinə aidiyyəti olan məsələlər barədə məlumatlandırmalıdır. (İst. Paraq. A60)

İdarəetməyə məsul şəxslərin hamısının müəssisənin idarə olunmasında iştirak etməsi halından savayı, auditor:

(a) rəhbərlik;

(b) daxili nəzarət sistemində vacib funksiyalar yerinə yetirən əməkdaşlar; yaxud

(c) dələduzluğun maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli təhriflərlə nəticələne biləcəyi halda, digər şəxslərin iştirakı ilə dələduzluğa yol verildiyini aşkar etdikdə və ya ehtimal etdikdə bu məsələləri idarəetməyə məsul şəxslərə vaxtında çatdırmalıdır.

Əgər auditor rəhbərliyin iştirakı ilə baş verən dələduzluq faktından şübhələnərsə, bu şübhələrini idarəetməyə məsul şəxslərin nəzərinə çatdırmalı və auditi tamamlamaq üçün zəruri olan audit prosedurlarının xarakteri, müddəti və həcmi onlarla müzakirə etməlidir. (İst:Paraq.A61-A63)

Tənzimləyici və hüquq mühafizə orqanları ilə əlaqə barəsində isə 240 sayılı BAS aşağıdakıları tələb edir.

Əgər auditor dələduzluğa yol verildiyini müəyyən etmişdirsə və ya bunu güman edirsə, bu cür halı və ya buna dair şübhələrini müəssisə xaricində olan hansısa bir şəxsə məruzə etməklə bağlı öhdəliyinin olub-olmamasını müəyyən etməlidir. Auditorun müştəri haqqında informasiyaların məxfiliyinin qorunub saxlanması ilə bağlı peşə öhdəliyi bu cür məruzənin qarşısını ala bilməsi ehtimalına baxmayaraq, bəzi vəziyyətlərdə auditorun hüquqi öhdəliyi məxfiliyə hökmən riayət etmək öhdəliyini üstələyə bilər. (İst: Paraq. A65-A67)”.

240 sayılı BAS-da “Öz müştərini tanı” siyasətini reallaşdırmaq üçün auditorlara dəstək ola biləcək bir sıra müddəalar, o cümlədən: rəhbərliklə sorğuların keçirilməsi; dələduzluq riski amillərinin dəyərləndirilməsi; əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi; təhriflər riskinə qarşı cavab tədbirləri; audit sübutlarının dəyərləndirilməsi və b. əks olunmuşdur.

Eyni zamanda auditor 315 sayılı (düzəliş edilmiş) BAS aşağıda verilmiş müddəalarına da əməl etməklə “Öz müştərini tanı” siyasətini uğurla reallaşdıra bilər. (səh. 415-416)

Rəhbərlik, daxili audit xidməti və müəssisə daxilində digər təmsilçilərə sorğu göndərilməsi (İst: Paraq. 6(a))

Auditor sorğular əsasında əldə etdiyi məlumatların çoxunu rəhbərlikdən və maliyyə hesabatının hazırlanmasına məsul olan şəxslərdən alır. Bundan əlavə, auditor tərəfindən məlumatlar daxili audit xidmətindən, əgər müəssisədə bu cür xidmət varsa, habelə müəssisə daxilində digər şəxslərlə sorğu-sual əsasında əldə edilə bilər.

Auditor həmçinin, məlumatı, yaxud əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyən edilməsinə dair fərqli nöqtəyi-nəzəri müəssisə daxilindəki şəxslərlə və müxtəlif səlahiyyətli digər işçilərlə sorğular nəticəsində əldə edə bilər. Məsələn:

• *İdarəetməyə məsul şəxslərə yönləndirilmiş sorğular maliyyə hesabatlarının hazırlanması şərtlərini dərk etməkdə auditora kömək edə bilər. 260 sayılı BAS (4(b) paragrafı) idarəetməyə məsul şəxslərdən bununla bağlı məlumat əldə etməkdə auditora yardım göstərilməsi üçün səmərəli əlaqənin əhəmiyyətini müəyyən edir.*

• *Mürəkkəb və ya qeyri-adi sövdələşmələrin başlanmasına, işlənməsinə və ya uçota alınmasına cəlb edilmiş əməkdaşlarla sorğu keçirilməsi uçot siyasətinin müəyyən aspektlərinin seçilməsi və tətbiq olunmasının uyğunluğunu dəyərləndirməkdə auditora kömək edə bilər.*

• *Ştatlı hüquq məsləhətcisinə yönləndirilmiş sorğular məhkəmə çekişmələri, qanun və qaydalara riayət edilməsi, müəssisənin fəaliyyətinə təsir edən faktiki və ya ehtimal edilən dələduzluq barədə məlumat, zəmanətlər, satış sonrası öhdəliklər, biznes tərəfdaşları ilə sözləşmələr (məsələn,*

müştərək müəssisələr) və müqavilə şərtlərinin mənası kimi məsələlər barədə məlumat təmin edə bilər.

- Marketing və ya satış şöbəsinin əməkdaşlarına yönləndirilmiş sorğular müəssisənin marketing strategiyaları, satış təmayülləri və ya öz müştəriləri ilə müqavilə münasibətlərində edilmiş dəyişikliklər barədə məlumatı təmin edə bilər.*
- Riskin idarə edilməsi funksiyasına (yaxud bu cür rolunu yerinə yetirənlərə) yönləndirilmiş sorğular maliyyə hesabatının hazırlanmasına təsir göstərə bilən əməliyyatla bağlı və tənzimləyici risklər barədə məlumat əldə edə bilər*
- Məlumat sistemlərinin əməkdaşlarına yönləndirilmiş sorğular sistem dəyişiklikləri, sistem və ya nəzarətdə nasazlıqlar, yaxud digər məlumat sistemi ilə bağlı risklər barədə məlumatı təmin edə bilər.*

6. “Öz müştərini tanı” üzrə sənədləşdirmə prosedurları

Auditor təşkilatında “Öz müştərini tanı” siyasətinin uğurla reallaşdırılması işçi sənədlərin formalaşdırılması prosedurları və məzmunları özündə ehtiva edən beynəlxalq audit təcrübəsindən bəhrələnməklə həyata keçirilə bilər. Ona görə də öz müştərini tanı metodikasının tətbiqi auditorlardan həmin standartlardan mütəmadi olaraq istifadə etməni zəruri edir.

Bu mənada 230 sayılı “Auditin sənədləşdirilməsi” adlı BAS-ın “Digər BAS-larda auditin sənədləşməsinə dair xüsusi tələblər” adlı əlavəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. (səh 235-236; 231)

Bu Əlavədə 15 dekabr 2009-cu il tarixindən tez olmayaraq başlanan dövrlər üzrə maliyyə hesabatlarının auditi üçün qüvvədə olan digər BAS-ların sənədləşməyə dair xüsusi tələbləri əks etdirən paraqrafları müəyyən edilir. Bu siyahı BAS-lardakı tələbləri, müvafiq praktik tövsiyələri və digər izahedici materialların öyrənilməsi zərurətini əvəz etmir.

- 210 sayılı “Audit tapşırığı şərtlərinin razılaşdırılması” BAS, 10-12-ci paraqraflar.*
- 220 sayılı “Maliyyə hesabatları auditinin keyfiyyətinə nəzarət” BAS, 24-25 paraqraflar.*
- 240 sayılı “Maliyyə hesabatlarının auditi zamanı dələduzluqla bağlı auditorun məsuliyyəti” BAS, 44-47-ci paraqraflar.*
- 250 sayılı “Maliyyə hesabatlarının auditi zamanı qanun və qaydaların nəzərə alınması” BAS, 29-cu paraqraf .*
- 260 sayılı “İdarəetməyə məsul şəxslərlə əlaqə” BAS, 23-cü paraqraf.*
- 300 sayılı “Maliyyə hesabatlarının auditinin planlaşdırılması” BAS, 12-ci paraqraf.*
- 315 sayılı (düzəliş edilmiş) “Müəssisə və onun mühitinin öyrənilməsi əsasında əhəmiyyətli təhriflər riskinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi” BAS, 32-ci paraqraf.*
- 320 sayılı “Auditin planlaşdırılmasında və həyata keçirilməsində əhəmiyyətlilik” BAS, 14-cü paraqraf.*
- 330 sayılı “Qiymətləndirilmiş risklərə qarşı auditorların cavab tədbirləri” BAS, 28-30-cu paraqraflar.*
- 450 sayılı “Audit zamanı müəyyən edilmiş təhriflərin dəyərləndirilməsi” BAS, 15-ci paraqraf.*
- 540 sayılı “Uçot qiymətləndirmələrinin, o cümlədən ədalətli dəyər qiymətləndirmələrinin və əlaqəli açıqlamaların auditi” BAS, 23-cü paraqraf.*
- 550 sayılı “Əlaqəli tərəflər” BAS, 28-ci paraqraf.*
- 600 sayılı “Xüsusi mülahizələr – qrup maliyyə hesabatlarının auditli (o cümlədən bölmə auditorlarının işi)” BAS, 50-ci paraqraf*
- 610 sayılı (düzəliş edilmiş) “Daxili auditorların işindən istifadə edilməsi” BAS, 24-cü paraqraf.*

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, 230 sayılı BAS-ın özündə də göstəriləndiyi kimi sənədləşmə auditorun hazırladığı sənədlərlə məhdudlaşmır, əksinə, digər zəruri sənədləri də, məsələn,

müəssisənin işçiləri tərəfindən hazırlanmış və auditorla razılaşdırılmış iclas protokollarını əhatə edə bilər. Auditorun mühüm məsələləri müzakirə edə biləcəyi digər şəxslər müəssisənin digər işçiləri və üçüncü tərəflər, məsələn, müəssisənin peşəkar məsləhətçiləri ola bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

1. “Auditor fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
2. Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə Beynəlxalq Standartlar Toplusu
3. Azərbaycan Respublikasının “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Qanunu
4. “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizəyə dair dair 2017 – 2019-cu illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”
5. Пьер-Лоран Шатен, Джон Макдауэл, Седрик Муссе, Пол Аллан Шотт, Эмиль ван дер Дус де Вильбуа. Предотвращение отмывания денег и финансирования терроризма. Практическое руководство для банковских специалистов = Preventing Money Laundering and Terrorist Financing: A Practical Guide for Bank Supervisors. — М.: «Альпина Паблишер», 2011. — 316 с. — (Библиотека Всемирного банка). — ISBN 978-5-9614-1466-0.
6. <http://www.grandars.ru/student/buhgalterskiy-uchet/audit.html>

Metodik göstərişi tərtib edən:

Elmira BEHBUDOVA
Auditorlar Palatasının Kadr hazırlığı şöbəsinin müdiri

Rəyçi:
Vəli RƏHİMOV
Auditorlar Palatasının Maliyyə və təsərrüfat idarəsinin rəisi